

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27 (Haziran / June 2022), 23-35

Tefsir ve Tasavvuf Kaynaklarında Vahyin Keyfiyeti ve Devamlılığı Hususundaki Tartışmalar Discussions on Forms and Continuity of Divine Revelation in Tafsir and Sufi Literature

Ahmet Küçük

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Theology
ahmet.kucuk@inonu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-7544-7099

Mohammad Ajmal Hanif

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Theology
mohammad.hanif@inonu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-6795-515X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Mart/March 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as

Küçük, Ahmet – Hanif, Mohammad Ajmal. "Tefsir ve Tasavvuf Kaynaklarında Vahyin Keyfiyeti ve Devamlılığı Hususundaki Tartışmalar". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Haziran 2022), 23-35.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Küçük-Mohammad Ajmal Hanif).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Firat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Discussions on Forms and Continuity of Divine Revelation in Tafsir and Sufi Literature

Abstract: Divine revelation (wahy), as a Qur'anic and religious concept in exegetical sources, is usually mentioned together with the institution of Prophethood (nubuwwa). Revelation came to its end with the end of Prophethood. Therefore, although some have evaluated inspiration (ilhām) and true dream (ru'yā sādiqa) within the this context of revelation, according to most of Islamic scholars, it is not permissible to refer to the receivings of the divinely saints as revelation. Revelation, for which the holy Qur'an designates three pattern of descension, is discussed also in three categories throughout the history of Islamic intellectual thought. Scholars of tafsir and theologians, philosophers, and mystics, all hold and bolster different views on the nature of revelation. Claims in Sufi literature that inspiration can descend to divinely saints -beyond immediate delivery to the heart- through direct or indirect divine communication from behind a veil and through angles can be evaluated as an effort to create a conception of revelation that corresponds to the three modes of revelation, addressed in Qur'an, peculiar to prophets.

Exegetical sources indicate revelation, as mentioned on six occasions by Qur'an in the noun form, is peculiar only to divinely designated prophets. This meets the conceptual meaning of revelation interrupted with the death of the Pophet Muhammad, the Prophet of Islam and last among a long series of divine messengers sent to humankind. Whereas, the verb forms of revelation, which corresponds to its lexical meaning, is intended for other creatures and human beings apart from the prophets. Sufi literature, on the other hand, admits receivings of divinely saints to the scope of revelation, which according to them did not cease with the demise of Muhammad, the final prophet. Many examples addressed in this study show that revelation continues to descend to divinely saints, labeled as friends of God in Sufi tradition. Furthermore, there are even Sufis who attach normative value to such revelations. Meanings of the revelation, according to the claims made by some commentators of the Qur'an, belong to Allah while the wordings belong either to the Prophet Muhammed or to the angle Gabriel, known as the angle who communicates divine messages to the prophets. These commentators have evoked serious scientific, moral and legal reactions on the part of the rest of the Muslim scholars. However, Sufis who calimed to have talked to Allah and even kissed him have not been treated, if we ignore the criticism voiced by certain salafi circles, with the same intensity. This condonation is what needs to be considered. Such claims, which consist a considerelable part of the Sufi literature, cannot be justified, by any possible stretch of human imagination, with the argument of shatahat (words of ecstasy).

With regard to the issue of continuity of divine revelation, a thorough examination of the Sufi literature leads to the conclusion that revelation continues to decsend in its verbal form as inspiration but also, according to some Sufi authorities, in its noun forms unaniously considered as peculiar to the prophets. Therefore, especially since the period of Sufism's intermingling with philosophy, the issues of accommdating sainthood (walāya) within the framework of general prophethood (nubuwwa 'ämme), the distinction between revelation and inspiration and its continuity appear as a very complex, unframed and unlimited field. This can be observed in the instances addressed in this study.

Keywords: Qur'an, Qur'anic Commentary/Interpretation, Islamic Mysticism, Divine Revelation, Divine Inspiration.

Tefsir ve Tasavvuf Kaynaklarında Vahyin Keyfiyeti ve Devamlılığı Hususundaki Tartışmalar

Öz: Bu çalışmamız vahyin keyfiyeti ve kesilip kesilmediği hususunu içermektedir. Bu konuda öteden beri mutasavvıflar ve müfessirlerin da dâhil olduğu diğer ulema arasında ciddi görüş ayrılıkların olduğu bilinen bir gerçektir. Bu farklılıklar her ne kadar son dönem tasavvufunda iyice gün ışığına çıktıysa kökleri ilk dönemlere kadar geriye gitmektedir. Sözlük anlamında vahyin bir türü olarak

sayılabilen ilhamın (ilham ile birlikte sadık rüyalar da lügat anlamında vahiy sayılabilir) terim olarak da vahyin kapsamında değerlendirilip değerlendirilmemesi, dini meselelerde bağlayıcılık arz edip etmemesi hususları hep tartışıla gelmiştir. Tefsir ve Tasavvuf Kaynaklarında Vahyin Keyfiyeti ve Devamlılığı Hususundaki Tartışmalar adlı bu makalemizde örnekleme metoduyla klasik ve modern dönem tefsir kaynaklarıyla tasavvuf disiplinin ana kaynakları esas alınarak farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda gerek tefsir ve tasavvuf disiplindeki vahye ve vahyin devamı iddia olduğu edilen ilhama yönelik farklı yaklaşımlar gerekse müfessirlerin ve mutasavvıfların kendi aralarındaki görüş ve yöntem farklılıkları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutularak mukayese edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Tasavvuf, Vahiy, İlham.

Giriş

İslam düşünce tarihinde vahiy olgusu etrafında farklı tartışmaların yaşandığı bilinen bir gerçektir. Disiplinler arasında tartışmalar olduğu gibi her disiplinin kendi içerisinde de farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bütün bu tartışmaların merkezinde olan vahiy kavramı sadece tefsir ve tasavvuf disiplinlerinin ana kaynakları referans alınarak incelenmiştir.

Makalemizde örnekleme metoduyla klasik ve modern dönem tefsir kaynaklarıyla tasavvuf disiplinin ana kaynakları esas alınarak farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmamız vahyin keyfiyeti ve devamlılığı hususları ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda kaynaklarda var olan vahyin keyfiyetine dair tartışmalar eleştirel bir şekilde ele alınmıştır. Müfessirler vahiy konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Ulemânın çoğunluğu vahyin Allah'a ait kelâm ve onun zatında mevcut manaların lafza/kelimelere dökülmüş şekli olduğu ve genellikle Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygambere indirildiğini ileri sürmektedirler. Buna mukabil tasavvuf disiplininde vahyin; insanın kendi bedeninin baskısından uzaklaşıp, nefsin günahlardan arındırılıp temizlenerek rabbine yöneldiğinde onun ruhunda Allah'a ait bir nur olarak tecelli ettiği iddia edilmektedir. Bu nur vasıtasıyla Allah'tan kişiye bilgi aktığını, söz konusu nurun etkisi arttıkça da insanın meleği gördüğünü ve ondan ilâhî sözler aldığını, velilerin meleği görmeden, peygamberlerin ise meleği görerek bilgi aldığı ifade edilmektedir.¹ Buna ilaveten velilerin meleği bizzat görerek ondan vahiy/ilham aldığını ileri süren mutasavvıflar da vardır.

Çalışmamızda gerek tefsir ve tasavvuf disiplindeki vahye yönelik farklı yaklaşımlar gerekse müfessirlerin ve mutasavvıfların kendi aralarındaki görüş farklılıklarına, klasik ve modern dönem müfessir ve mutasavvıfların vahiy konusundaki değişik telakkilerine işaret edilerek söz konusu görüşler arasında mukayese yapılacaktır.

1. Vahiy

Allah'ın (c.c.) Cebrâil ve peygamberler aracılığıyla insanoğluya kurduğu iletişimin adı olan vahiy; وحي ve وحى fiil köklerinden müştak olup² lügat anlamı itibarıyla gizlice bildirmek şeklinde anlamlandırılmıştır.³ Râğib el-İsfahânî'ye (öl. V./IX. y.y. ilk çeyreği) göre de vahyin aslı hızlı bir işarettir. Bu bazen rumuz, harflerden meydana gelmeyen ses, organ bazen de yazı şeklinde olabilir.⁴ Muhammed Abduh (öl. 1905) ve Reşid Rızâ (öl. 1935) da vahiy sözlük anlamında hızlı ve

1 Ayrıntılar için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/441.

2 Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, Kitâbü'l-'ayn, (b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/320.

3 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân, 6/15; Fahreddin Muhammed b. Öğmer b. Hüseyin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 11/266.

4 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, el-Müfredat fî garîbi'l-Kur'ân, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1422/2001, 530; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, Tefsîru Râğib, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003) 2/558;

gizli bildirmenin yanında⁵ îmâ ve işaret olarak değerlendirmişlerdir.⁶ Kısaca vahyin sözlük anlamı: işaret, risâlet, kitâbet, ilham, irade, gizli söz, mektup, emir, herhangi birine biri tarafından bir sözün ilkâsı, teshîr, sadık rüya ve ses şeklinde özetlenmiştir.⁷

Taberî (öl. 310/923) vahyi şer'î ve Kur'ânî bir kavram olarak niteler ve Nisâ, 163. ayetin tefsirinde vahyi Nübüvvet kurumuyla özdeşleştirir. Ayette geçen "sana vahyettik" ifadesini seni nübüvvetle gönderdik şeklinde açıklar.⁸ Kurtûbî (öl. 671/1273) de Al-i İmrân 44. ayetin tefsirinde vahiy'den maksadın Hz. Peygamber'e gelen ilâhî mesaj olduğunu belirtir.⁹ Dinî literatürde vahiy daha çok Allah tarafından peygamberlere bildirilen dinî emir, hüküm ve bilgi olarak tanımlanır.¹⁰ Bazı dilci ve usulcülere göre vahiy; Allah'ın göndermiş olduğu herhangi bir peygambere vahyedilen Allah'ın kelâmı, Allah'ın peygamberin kalbine yerleştirdiği peygamber tarafından da okuyup yazılan ilâhî kelâm şeklinde tarif edilir.¹¹

Râgıp el İsfahânî veliye gelen ilhamı,¹² Elmalılı da ilham ile birlikte salih kulların gördüğü sadık rüyaları¹³ vahyin genel anlamı içerisinde değerlendirmiş olsalar da âlimlerin çoğuna göre dinî terim olarak vahyin tek muhatabı peygamberlerdir. Velilere vahiy gelmez, onlara geleni vahiy olarak adlandırmak caiz değildir.¹⁴

2. Kur'ân'da Vahiy ve Geliş Şekilleri

Kur'ân'da vahiy isim ve fiil olarak yetmiş sekiz yerde geçmektedir. Söz konusu ayetlerde ağırlıklı olarak vahiy olgusu Allah'a, bazen insana, kimi yerlerde ise şeytan ve dostlarına nispet edilmektedir. Allah'a nispet edilen vahiy fiilinin muhatabları daha çok peygamberlerdir. Bazen de bu hitap peygamberlerin dışında insanlara, meleklerle, hayvanlara/arılara, arz ve semaya yöneliktir.¹⁵ Vahyin Kur'ân'da isim formuyla geçtiği altı yerin tamamında¹⁶ ise Allah'a izafe edilir ve muhatabı da peygamberlerdir. Bu form ve anlamıyla vahiy Kur'ân'da tenzîl ve teklîm sigaları ile kullanılır.¹⁷

Kur'ân vahyin üç şekilde aktarıldığından bahseder,¹⁸ bunlardan ilki vasitasız vahiyte olarak gerçekleşir. Vahiy herhangi bir elçinin dahli olmadan doğrudan doğruya peygamberin kalbine ilkâ edilerek tecelli eder. Bu şekildeki vahiy sadece peygamberlere mahsus olmayıp velilere lütfedilen ilham ve sadık rüyaları da kapsar.¹⁹ İkincisi perde arkasından Allah'ın zatı görünmeksizin konuşma

---

Mennâ'u Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, "el-Vahy", çev. İbrahim Görener- Erdoğan Pazarbaşı, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10, (1998), 267.

5 Muhammed Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, (Beyrut: Müessesetü'l-İzzu'd-Dîn li't-Taba'a ve'n-Neşr, 1406), 82.

6 Muhammed Abdüh-Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, 6/56.

7 Ferâhidî, *Kitabü'l-âyn*, 3/320-321; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 5/192; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sîhaâhu'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-İlim Li'l-Melâ'în, 1407/1987), 6/2519-2520; İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 15/379; Krş: Mustafa Abdurrâzık, *ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm*, (b.y.: Dâru lhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1364/1945), 44-45.

8 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 9/399.

9 Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân*, 4/85.

10 Mustafa Abdurrâzık, *ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm*, 45; Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 82.

11 Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşefü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (İstanbul: Dâru'l-Kahramân, 1984), 2/1523.

12 Râgıp el-İsfahânî, *Müfredât*, 531.

13 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 6/4255, 4257.

14 Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Alî et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsîr'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru lhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 5/421.

15 Muhatabları itibariyle vahyin kullanıldığı anlam yelpazesi için bk. Râgıp el-İsfahânî, *Müfredât*, 530-532; Mustafa Abdurrâzık, *ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm*, 47-51; Muhammad Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1408/1987), 746; Yusuf Şevki Yavuz, "Vahiy", 42/440.

16 Bk. *Tâhâ* 20/114 *Enbiyâ* 21/45, *Mü'minün* 23/27 vd.

17 Mustafa Abdurrâzık, *ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm*, 51-52.

18 *Şûrâ* 42/51.

19 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/558; Ebül-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidit-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî), 1406/1986, 4/233; Ebül-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*,

yoluyla vahyettir. Kasas 28/30. ayette Musa ile konuşma örneğinde olduğu gibi ister nesnelere isterse insanın duyma kabiliyetinde kelâmın yaratılıp işittirilmesi şeklinde meydana gelir. Üçüncüsü ise; bir elçi aracılığıyla vahyettir. Allah (c.c.) ulaştırılmasını istediği mesajları, melek vasıtasıyla, peygamberlere bu yol ile iletir.²⁰

3. Vahyin Mahiyeti

İslam düşünce tarihinde vahyin mahiyetine yönelik birbirinden farklı birçok görüş aktarılmıştır. Kaynaklar bu görüşleri genel hatlarıyla üç kategoride değerlendirmektedirler.

Birincisi: Vahiy Cebrâil vasıtasıyla peygamberlere indirilen ilâhî kelâmdır. Cebrâil Allah'tan aldığı lafız ve manaları peygamberlere aktarır.²¹ Lafız ve mananın ilâhî kaynaklı olduğunu söyleyenlerin olduğu gibi sadece mananın Allah'a, lafzın da Peygamber'e veya Cebrâil'e ait olduğunu söyleyenler de vardır.²² Lafzın Cebrâil ve Peygamber'e ait olduğu şeklindeki görüşler ulemâ tarafından ciddi tepki ile karşılanmıştır. Zürkânî Menâhilü'l-irfân adlı eserinde bu minvaldaki görüşlerin Kurân, Sünnet ve İcmâ'nın sarih kabulleriyle çeliştiğini, söz konusu düşüncelerin Müslümanların kaynaklarına sonradan girdiğini dile getirmektedir. Aksi takdirde Kur'ân'ın Allah'a nispeti ve icâzı birer iddianın ötesine geçemeyecektir.²³

Aynı şekilde peygamberlerin beşerî yapılarıyla mı melek statüsüne yükselmek suretiyle mi ilâhî vahye muhatap oldukları, vahyin dünya semasına ve oradan da yeryüzüne gelişindeki nüzûl aşamaları, Cebrâil'in vahyi alış ve Peygamber'e aktarış biçimleri gibi hususlar da tartışmalıdır.²⁴ Müfessirlerin ve kelâmcıların vahyin mahiyetine ilişkin görüşleri genellikle bu kategoride değerlendirilmektedir.²⁵

İkincisi: peygamberler vahyi diri ve basit cevher olarak nitelenen meleklerle manevî ilişki kurarak -bir aynanın resminin başka bir aynaya yansımada olduğu gibi- alır. Ancak meleklerin görülmesi ve seslerinin duyulması tamamen psikolojik ve zihinsel bir vakıa olup, insanın duyu organlarının bunda herhangi bir aracılığı söz konusu değildir. Bu görüş genellikle filozoflar tarafından benimsenmektedir.²⁶ Modern dönem müfessirlerinden Muhammed Abdüh ve Reşid Rızâ'nın vahyin keyfiyetine dair görüşleri bu görüşle benzerlik arz etse de onlar filozoflar gibi vahyin ve meleğin dış varlığını inkar etmezler.²⁷

Üçüncüsü: insan ibadet ve riyazet yoluyla Allah'a yönelince nefsi emmarenin baskısından kurtulur, ruhu temizlenir ve ilâhî bir nura sahip olmaya hak kazanır. Bu nur sayesinde kainatın sırlarının yanı sıra ilâhî bilgi bazen melek vasıtasıyla vahiy şeklinde bazen de doğrudan lavh-i mahfuz'dan kendisine tecelli eder. Şu kadar ki peygamberler bu arada meleği görür ve sesini

---

(Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993), 4/131; Mustafa Abdurrâzık, ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm, 54; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 5/4255, 4257; Ahmed Mustafa Merâgî, Tefsîrü'l-Merâgî, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 9/52.

20 Ayrıntılar için bkz: Taberî, Câmi'u'l-beyân, 21/558; Zemahşerî, Keşşâf, 4/233; İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, 4/131; Mustafa Abdurrâzık, ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm, 54-56; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 5/4255-4256; Merâgî, Tefsîrü'l-Merâgî, 9/52; M. Sait Şimşek, Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 4/462.

21 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân, thc. Ahmed Şemsüddîn, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988), 1/50.

22 Bu görüşler Şerefüddîn et-Tîbî (öl. 743/1343) ve Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî (öl. 766/1365) gibi alimlere nispet edilmektedir. Ayrıntılar için bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, (Beirut: Dâru İbni Kesîr, 1427/2006), 1/138-139.

23 Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân, 1/50.

24 Ayrıntılar için bk: Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân, thc. Ebü'l-Fadıl Ali Ahmed ed-Dimyâtî, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006), 160-163; es-Süyûtî, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân, 1/129-137; Zürkânî, Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân, 1/49-52.

25 Geniş bilgi için bkz: Mustafa Abdurrâzık, ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm, 60-64.

26 Mustafa Abdurrâzık, ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm, 65-71; Yavuz, "Vahiy", 42/441.

27 Reşid Rızâ, el-Vahyu'l-Muhammedî, 83.

işitirken, veliler ise Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Şa'rânî (öl. 973/1565) gibi sûflere göre sesi işittiklerinde meleği görmez, şayet görürlerse bu sefer de sesi işitmezler.²⁸

Ancak peygamberlere gelen vahyin aksine velilere gelen ilham dinî bir dayanak teşkil etmez. Kaynaklar her ne kadar bunu Şa'rânî ve İmâm-ı Rabbânî (öl. 1034/1924) gibi sûflere istinaden tasavvuf disiplinine ait bir görüş olarak aktarıyorsa da²⁹ konu derinlemesine araştırıldığında durumun bu kadar basit olmayıp karmaşık ve girift olduğu anlaşılacaktır.

4. Tasavvufta Vahiy/İlham Telakkisi ve Devamlılığı Meselesi

Müfessirler başta olmak üzere diğer disiplinlere mensup İslâm alimleri vahyi isim formuyla sadece peygamberlere mahsus olarak gelen ilâhî mesaj şeklinde ele almışlardır. Ebû'l-Hasan Ali b. İsa er-Rümmânî (öl. 384/994) gibi alimler vahiy sözcüğünün bu form ve anlamda peygamber dışındakiler için kullanılmasının caiz olmadığını ifade etmişlerdir.³⁰ Zaten şer'î anlamda vahyin peygamberlerin dışındakilere nispeti İslâmî terbiyeye de muğayir bir durum teşkil etmektedir.³¹ Kur'ân'da belirtildiği üzere vahiy fiil formuyla peygamberlerle birlikte diğer insanlar ve diğer varlıklara da nispet edilebilir. Velilere gelen ilham ve salih kişiler tarafından görülen sadık rüyalar da genellikle bu bağlamda mecazî olarak vahyin devamı şeklinde değerlendirilebilir.³²

İlham kelimesi ise له fiil kökünden müştak olup lugatta yutturmak,³³ istilahta ise; iyiliğe sevkeden bilgilerin Allah tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak kulun kalbine ilkâsı şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴ Tasavvuf disiplininde ilham ilk dönem sûfleri tarafından Kur'ân ve Sünnet'e bağlı olarak sadece itikadî konularda dikkate alınırken, Şa'rânî ve İmâm-ı Rabbânî gibi istisnalar dışında sonraları genellikle dinî alanların tamamında müstakil bir bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır.³⁵ Nitekim bu konuda dikkat çeken sûfi simaların başında gelen Gazzâlî, hem tasavvufa geçiş serüvenini anlattığı el-Munkiz mine'd-dalâl'de hem de İhyâü ulûmi'd-Dîn adlı eserlerinde ilham ve keşfi akıl ve duyu organlarının önüne geçirerek "dinî metinleri doğru anlama ve yorumlama demek olan doğru bilgi"ye ancak bunlarla ulaşmanın mümkün olduğunu iddia etmektedir.³⁶

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında vahyin devamı noktasında onun fiil formunun tezahürlerinden biri olan ilhamın yanı sıra peygamberlere mahsus vahyin isim formuyla da devam ettiği görülebilir. Bununla birlikte Şûrâ, 42/51. ayette geçen vahyin üç geliş şeklinin her birini karşılayan sayısızca örnekler mevcuttur. Onlardan bazısı şu şekilde kaynaklarda yer almaktadır:

Meleğin gelişini sadece peygamberlere mahsus kılan Gazzâlî'nin bu görüşünü İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) reddedip meleğin peygamberlere görüldüğü gibi velilere de görüldüğünü ileri sürer.³⁷ Kendisine meleğin geldiğini belirten İbnü'l-Arabî, Gazzâlî'nin böyle hatalı bir görüşü benimsemesinin sebebinin, onun tasavvufî zevk ve makamının yetersizliğinden kaynaklandığına, kendi durumuna

28 Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, el-Yevâkît ve'l-cevâhîr fi beyani 'akâidi'l-ekâbir, (Kahire: el-Matba'tü'l-Ezheriyyeti'l-Mısriyye, 1321), 2/83-84; Mustafa Abdurrâzık, ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm, 72-77. Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 6/4259. Ayrıca vahiy ve ilhamı birbirinden ayıran özellikleri için bk. Faruk Beşer, "Vahiy: Keyfiyet, Alan ve Devamlılığı Konusunda Bir Anlama Denemesi", Usul İslam Araştırmaları, 3/3 (Haziran 2005), 56-57.

29 Faruk Beşer, "Vahiy: Keyfiyet, Alan ve Devamlılığı", 55-56; Yavuz, "Vahiy", 42/441-442.

30 Tûsî, et-Tibyân fi Tefsîr'l-Kur'ân, 5/421.

31 Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân, (Beyrut:Müessesetü'l-a'lemî li'l-Matbû'ât, 1393/1973), 12/292.

32 Bazıları alimlerin yaptığı ictihad ve istinbat yoluyla varolan bilgilerden hareketle varolmayanlara ulaşmayı da özel anlamda vahyin devamı ettiği şeklinde değerlendirmektedirler. Ayrıntılar için bk. Faruk Beşer, "Vahiy: Keyfiyet, Alan ve Devamlılığı", 52-58.

33 Ferâhidî, Kitâbü'l-'ayn, 4/56.

34 Râğb el-İsfehânî, Müfredât, 458; Yunus Eraslan - Mahmut Çınar, "Vahiy ve İlham Bağlamında Erken Dönem Hanifi Matürîdî Kelâm Sisteminin Tasavvufla İlişkisi", Kader, 17/2, (2019), 353.

35 Yusuf Şevki Yavuz, "İlham", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98.

36 Hülya Küçük, Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 253. Ayrıca bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, İhyâü ulûmi'd-Dîn, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi tsz.), 42.

37 Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî, el-İbrîz fi kelâmi Sidî Abdülazîz ed-Debbâğ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 217.

bakarak diğer veliler hakkında hüküm verdiğine bağlar. Ona göre Şayet Gazzâlî yaşadığı dönemde “kâmil” bir veliye bu meseleyi sormuş olsaydı bu görüşü dile getirmezdi.³⁸ Buna ilaveten İbnü'l-Arabî el-Cevabü'l-mustakim ‘ammâ seele ‘anhu et-Tirmizî el-Hakîm adlı eserinde bazı velilerin meleği gördüğü esnada onunla aralarında karşılıklı konuşmanın geçtiğine de vurgu yapar.³⁹ Veli olduklarını iddia eden sûflerden bazıları herhangi bir konuda kendilerine soru yöneltildiğinde muhataplarına “Cebrâil gelene kadar sabret” diyerek vahiy meleği olarak bilinen Cebrâil’le görüşüp ondan bilgi aldıklarını ifade ederler.⁴⁰

Meleklerin getirdiği vahyin/ilhamın dinî anlamda veli için emir ve nehiy teşkil edip etmediği hususunda sûfler arasında görüş ayrılığı söz konusudur. İbnü'l-Arabî’ye göre gelen ilham mübeşşirat nevinden olup normatif anlamda emir ve nehiy ifade etmez.⁴¹ Buna mukabil Abdulaziz ed-Debbâğ ise ilhamın normatif emir ve nehiy için kaynak teşkil ettiğini ancak bunun yeni bir şeriat olarak algılanmaması gerektiğini ileri sürer.⁴²

Sûfî düşüncede yukarıda zikredildiği gibi ilham/vahiy yoluyla alınan emir ve nehiyler normatif değer taşıdığı gibi Hz. Peygamber’in vefatından sonra ondan “özel ahkâm” adıyla alınan emir ve nehiyler de normatif değer taşımaktadır. On sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında kurulan ve yaklaşık yüz milyon mensubu bulunan Kuzey Afrika menşeli Ticâniyye tarikatının kurucu piri Ahmet et-Ticanî’ye (öl. 1230/1815) göre Hz. Peygamber hayatında genel (ahkâm âmme) ve özel (ahkâm hâsse) olmak üzere iki tür dinî hüküm açıklamış, vefatından sonra ilki kesilmiş, özel ahkâm ise devam etmiştir.⁴³ Hz. Peygamber’den uyanırken alınan bu tarikatın zikir ve virdleri özel ahkâm kapsamına girmektedir. Tarikata intisap edip virdi alan birinin sonradan tarikatı terk ettiğinde ilâhî azabı hak edeceği şeklindeki ticânî görüş doğal olarak Hz. Peygamber’den alınan özel ahkâma normatif bir değer kazandırmaktadır.⁴⁴

Daha da ötesinde melek aracılığı söz konusu olmaksızın velilerin doğrudan “kelâmullah”ı işitme kabiliyetine sahip oldukları bile iddia edilmektedir. Nitekim Sühreverdî (öl. 587/1191) tahkik ehli velilerin ilâhî kelâmı duyduğunu belirtir.⁴⁵ El-Lemehâtü'l-işrâk’ında insanların irşad ve islahıyla görevlendirilmiş velilerin “Ruhu'l-Kudus’tan/Cebrâil’den” beşerin alışık olmadığı bir biçimde ilim öğrendiklerini ve böylece âlemde tasarruf gücüne ulaştıklarını da ifade eder.⁴⁶ Sûfler Cebrâil’i görmek ile yetinmeyip Hz. Peygamber’in mirac tecrübesine benzer hatta tıpa tıpa onunla aynı şeyleri yaşadıklarını ifade ettikleri tecrübelerini anlatırlar. Bu esnada Allah’ın sesini duyduklarını hatta O’nu gördüklerini ileri sürerler. Miraca çıktığını ve Allah ile mükalemede bulunduğunu iddia eden ilk sûfî ise Bâyezîd el-Bistâmî’dir (öl. 234/848).⁴⁷

İbn Kadîb el-Bân olarak bilinen Abdülkâdir b. Muhammed (öl. 573/1177) yaşadığını iddia ettiği mirac tecrübesini aktardığı el-Mevâkif el-ilâhiyye adlı eserinde ilk semâda Hz. Adem ile, ikinci

38 Abdülvehhâb eş-Şa’rânî, el-Yevâkît ve’l-cevâhîr, 2/85.

39 Ed-Dürer es-Seniyye, “Nüzûlü’l-vahyi ve ityânü’l-Melâike”, (Erişim 9 Mart 2022).

40 Abdülvehhâb eş-Şa’rânî, el-Ahlâk el-Metbûliyye, thk. Abdülhalîm Mahmûd (Kahire: Matba’atü Hasan, 1975), 1/454. Tasavvuf kaynakları, birçok sûfî şeyhin sık sık meleklerle görüşüp konuştuklarından bahsediyor. Bk. eş-Şa’rânî, el-Ahlâk el-Metbûliyye, 453-454.

41 Şa’rânî, el-Yevâkît ve’l-cevâhîr, 2/85. Ayrıca bk. Çağfer Karadaş, “Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/1 (Ocak 2010), 32-33.

42 Ahmed b. Mübârek, el-İbrîz, 218.

43 Ali Harâzîm b. Barâde, Cevâhirü’l-me’ânî ve bulûgu’l-emanî fi feyzi Sîdî Ebi’l-Abbâs et-Ticânî, (Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1383/1963), 1/140-141.

44 Ticâniyye Tarikatı’nın doktrinlerine dair ayrıntılı bilgi için bk. Jamil Abun-Nasr, The Tijaniyye: A Sufi Order in the Modern World, (London: Oxford University Press, 1965); diğer tarikat ve Müslümanlarla münazaraları hakkında bk. Mohammad Ajmal Hanif, Debating Sufism: The Tijaniyya and Its Opponents, (Bayreuth: Bayreuth University, Doktora Tezi, 2018).

45 ed-Dürer es-Seniyye, “Nüzûlü’l-vahyi ve ityânü’l-Melâike”.

46 Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, El-Lemehât, (el-Elvâhu’l-imâdiyye ve Kelimatü’l-tasavvuf ile birlikte Seh Risâle az Şeyh-i İşrâk adında kitap olarak basılmıştır), thk. Najaf-Gholî Hâbibî (Tehran: Encumen-i Şahişâhiyi Felsefey-i İnan, 1397/1977), 172-173.

47 Onun miracı yaşadığına ve Allah’ın sesini bizzat duyduğuna dair iddialar için bk. Abdurrahmân Abdülhâlik, el-Fikrî’s-sûfî fi dâvî’l-Kitâbi ve’s-Sünne, (Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1984), 2001-2002.

semâda Hz. Nuh ile, üçüncü semâda Hz. Yusuf ve Hz. İsa ile, dördüncü semâda Hz. İdris ve Hz. Muhammed ümmetinden bir çok veli ile, beşinci semâda Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya ve Hz. Harun ile, altıncı semâda Hz. Musa ve Belsâil adında bir melek ile görüştüğünü onlarla konuşup bir takım sorular sorduğunu ve almış olduğu cevapların ayrıntılarını zikreder. Yedinci semâda Ruhâil adlı meleği ve Hz. İbrahim'i Beytü'l-Me'mûr'a sırtını yaslamış halde gördüğünü beyan eder. Ceberut âleminin reisi olarak nitelediği İsrâfil tarafından Allah'a kurb makamı, dünya ve ahiret saadeti ve Hz. Muhammed'in ümmeti hakkında şefaet müjdeleriyle müjdelendiğini ileri sürer. İsrâfil ile yedi denizi aştıktan sonra her birinde sayısızca meleğin bulunduğu yetmiş perdelerin olduğu yere gelir. Buna benzer ikinci yetmiş perdelerin sonuncusuna ulaştığında ayakları kırmızı yakut ve yeşil zümrütten ve gövdesi incilerden yapılmış bir kürsüye oturtulur, üstüne de bilmediği bir şeyin indiğini ve göğsüne girdikten sonra kalbinden gelen bir ses tarafından kendisine ilâhî sekine ile taltif edildiğini iddia eder. Ardından yakınlardan geldiğini düşündüğü ve her altı yönden işittiği başka bir ses de "ey habibim ve matlubum sana selam olsun" der, bunun üzerine İbn Kadîb el-Bân gözlerini kapatır ve sesi kendi içinde hisseder. Kendisine 'bana bak' denilince gözlerini açar, insanın aynada eşyanın yansımaları gördüğü gibi kendisinin iki âlem arasında bir berzah olduğunu müşahede eder. Bu esnada Bakara 2/285. ayetin okunduğunu işittiğinde son hicap/perde de kalkar ve kendisine giriş izni verilir. İçeri girince peygamber ve meleklerin saf tuttuğunu görür. Hz. Peygamber ile birlikte dört peygamberin Allah'a en yakın noktada, sonra ümmetinden velilerin ve bu veliler arasından da özellikle dört velinin Hz. Peygamber'e daha yakın durduklarını gözlemler. Bu dört veliden biri Muhyu'd-dîn Abdülkâdir İbn Kadîb el-Bân'ın elinden tutarak Hz. Peygamber ile tanıştıdır, Hz. Peygamber de kendisini Allah'ın huzuruna çıkarır. Böylece Allah ile kendisi arasında ne aracı kalır ne de perde. O'na dikkatlice baktığında O'nu Hz. Peygamber'in suretinde görür ve bildikleri eşyalar arasında "selc/kar" a daha yakın olduğu kanaatine varır. Fırsattan istifade ederek onu öper ve kar soğukluğunu dudaklarında hisseder. Bayılacak gibi olan İbn Kadîb el-Bân'ın yardımına Hz. Peygamber koşar ve onu düşmekten kurtarır. Sonra da Hz. Peygamber ile birlikte Allah'ın huzurundan ayrılır.⁴⁸

Görüldüğü gibi veli miracı hakkında ayrı bir kitap kaleme alan İbnü'l-Arabî başta olmak üzere⁴⁹ birçok sûfî mirac tecrübesi yaşadıklarını ve bazı örneklerde Allah ile karşılıklı konuştuklarını ifade etmişlerdir.⁵⁰ Miraca çıkmadan bile Allah ile uzun uzadıya konuştuğunu iddia edenler de vardır. Bunlardan biri Zağvan Dağında⁵¹ inzivaya çekildiği sıralarda Allah'ın kendisine "insanların arasına karış, senden faydalansınlar" dediğini iddia eden Ebu'l-Hasan eş-Şazilî'dir (öl. 656/1258). Bunun üzerine Şâzilî "onlarla uğraşamam, beni mazur gör" der. Allah da ona "İn! selameti sana yoldaş kıldık, melameti/kınanmayı senden kaldırdık" şeklinde emir verir. Şâzilî de "Beni insanların merhametine mi bırakıyorsun. Onların paralarından mı yiyeyim" diye yalvarır. "Ey Ali (Şâzilî) ister cepten ister gaypten infak et. Benim hazinelerim doludur" denilmesinin üzerine dağdan iner ve insanların arasına karışır. Şâzilî dağdan inmeden önce son bir kez "ben Şâzile'den değilim ki, bana niye Şâzilî dedin" diye sorar. Allah da "Bununla senin شاذلي (Şâzile'li) olduğunu değil, الشاذل لي (hizmetim için seni seçtiğimi) kastettim" şeklinde cevap verir.⁵²

48 Olayın detayları için bk. Abdülkâdir b. Muhammed b. Kadîb el-Bân, el-Mevâkif el-ilâhiyye, (Abdurrahman Bedevî'nin el-İnsânü'l-kâmil fi'l-İslâm ile birlikte basılmıştır) (Kuveyt: Vekâletu'l-Metbû'ât, 1976),164-171; İhsân İlâhî Zahîr, et-Tasavvuf: el-menşâ' ve'l-masâdir, (Lahor: Qavmî Press, 1406/1986), 166-167.

49 İbnü'l-Arabî'nin miracı için bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, el-İsrâ ila'l-makâmi'l-esrâ ev Kitâbu'l-Mî'râc, thk. Su'âd el-Hekîm (Beyrut: Dandara li't-Tabâ'a ve'n-Neşr, 1408/1988), 68-70.

50 Bk. Zahîr, et-Tasavvuf, 167-175.

51 Bu dağ Tunus'un Kuzeyinde yer alan Zağvân kentinden bulunmaktadır.

52 Abdülhalîm Mahmûd, el-Medresetu's-Şâziliyye el-hedise ve imâmuhâ Ebu'l-Hasan eş-Şazilî, (Kahire: Dâru'n-Nasr li't-Tabâ'a, ts.), 35-36

İbnü'l-Arabî nübüvvetin Hz. Peygamber ile bitmediğini, biten şeyin teşrî' nübüvveti olduğunu, bununla birlikte nübüvvet-i âmme'nin kıyamete kadar devam ettiğini dile getirmektedir.⁵³ İbnü'l-Arabî her ne kadar nübüvvetin genel anlamda devam ettiğini iddia etse de onun velilerin şahsında sürdüğünü dile getirir ve velileri peygamber olarak nitelemekten kaçınır.⁵⁴ Ondan dört asır sonra gelen Niyâzî-i Mısırî ise, nübbet-i teşrî' ve nübüvvet-i âmme ayrımı gözetmeksizin, Hz. Peygamber'den sonra nübüvvetin devam ettiğinin yanı sıra Hasan ve Hüseyin'i peygamber olarak nitelemekten kaçınmaz. Bu bağlamda şunları zikreder: "Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna, Hasanla Hüseyin'in O'nun torunları ve Allah'ın peygamberlerinden iki peygamber olduklarına şahadet ederim".⁵⁵ İbnü'l-Arabî ve Niyâzî-i Mısırî'nin bu sözleri peygamberlik iddiasında bulunan ve Ahmediyye olarak da bilinen Kadiyaniliğin kurucusu Gulam Ahmed el-Kadiyânî'ye (öl. 1908) de dayanak teşkil etmiş olmalı ki, o da yeni bir şeriat getirmemekle birlikte aynı zamanda kendisine vahiy geldiği, nebi ve resul olduğu iddialarında bulunmuştur.⁵⁶

Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fargânî (öl. 240/861) adında bir sûfî de nübüvveti zahir ve batın olarak ele alır. Zahiri teşrî'dir ve batını ise ilâhî izinle halkta tasarruf gücüdür. Ona göre, nübüvvet zahir anlamında kesilmiş ama batın anlamında devam etmektedir.⁵⁷ Kimi sûfilerin bir yandan Kur'ân'da Allah'ın kendisini nebi değil veli olarak nitelemesine dikkat çekmeleri diğer yandan velinin aracısız olarak vahiy kaynağıyla irtibatlarından bahsetmeleri tasavvufi düşüncede velayetin nübüvvetten üstün olduğu görüşünün var olduğu şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁸ Bâyezîd el-Bistâmî'nin "Biz öyle denizlerde yüzüyoruz ki peygamberler ancak sahilinde duruyorlar", "Ey peygamberler! Size ancak lakap verilmiştir, bize ise size verilmeyenler de verilmiştir" ve "Benim sancağım Muhammed'in (a.s.) sancağından büyüktür; nurdan olan sancağımın altında, tüm insanlar, cinler ve peygamberler yer almaktadır"⁵⁹ şeklindeki şathiyeleri bu tarz yorumlamalara imkan vermektedir. İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin bu hususa ilişkin görüşleri ilginç bir çelişki barındırmaktadır. Onlara göre velayetin nübüvvetten üstünlüğü her iki vasfın tek kişide toplandığı zaman söz konusu olabiliyor. Başka bir ifade ile nebilerdeki velayet vasfı nübüvvet vasfından daha üstündür. Vasıflar ayrıştığında ise velayetin üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir.⁶⁰

Müfessirlerin hemen hepsi vahyin Hz. Muhammed (a.s.) ile son bulup kesildiğini belirtirken mutasavvıfların çoğu ise vahiyde genel ve özel ayrımı yaparak Hz. Peygamber'den sonra vahyin genel anlamda kesildiğini ancak özel anlamda kesilmeyip devam ettiğini ileri sürmektedirler. Bu bağlamda özellikle velilere meleğin emir ve yasaklar indirerek velinin de böylece ilâhî kelâmı duyduğunu/duyacağını iddia etmektedirler. Bazı sûfiler daha da ileri giderek Hz. Peygamber'in hayattayken genel ve özel olmak üzere iki türlü dini ahkamı tebliğ ettiğini, vefatından sonra ise ilkinin kesildiğini özel anlamdaki dini hükümleri tebliğ edişinin devam ettiğini dile getirmektedirler. Özellikle felsefi tasavvuf döneminde sufilerin velayeti umumi nübüvvet çerçevesinde değerlendirerek veliliği nübüvvetin adeta bir parçası saymaları Cağfer Karadaş'ın belirttiği gibi "zihinlerde karmaşıklığın doğmasına neden olmuştur. Bundan hareketle vahiy ile ilham ve mucize ile kerametın ayırt edilmesi zorlaşmıştır." Dahası peygamberlik ile velilik ve vahiy ile ilhamın tasavvufta

53 Bk. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, 2/90 İhsân İlahî Zahîr'in et-Tasavvuf: el-Menşâ' ve'l-masâdir, 198 de aktardığı gibi.

54 Ayrıntılar için bk. Cağfer Karadaş, "Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru", 33.

55 Kendi ifadesiyle bütün ömrünü sahil itikad arayışında geçiren Niyâzî-i Mısırî yetmiş altı yaşında kaleme aldığı eserinde söz konusu itikadı yakaladığını iddia etmekte ve bunu en sahil itikat olarak nitelemektedir. Bk. Muhammed Niyâzî-i Mısırî el-Malatî, Mevâidu'l-irfân ve avâidu'l-ihsân, çev. Süleyman Ateş (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2014), 112, 285.

56 Gulam Ahmed'in peygamberlik iddiası ve bu hususta taraftarlarının kendisinden sonra iki farklı görüşü benimsediklerine dair geniş bilgi için bk: Ethem Ruhi Fiğlalı, "Kâdiyânîlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/137-139.

57 Zahîr, et-Tasavvuf, 199-200.

58 Konunun detayları için bk. Zahîr, et-Tasavvuf, 188-196.

59 Birçok sûfinin buna benzer şathiyeleri vardır. Böyle şathiyeye sözler için bk. Carl W. Ernst, Words of Ecstasy in Sufism, (Albany: State University of New York Press, 1985).

60 Cağfer Karadaş, "Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru", 33-34.

kesin çizgilerle belirlenemeyişi mürşitlik iddiasına bulunan bazı sufileri, çevre ve müritlerinin de teşvikiyle, zaman içerisinde nübüvvet iddiasında bulunmak gibi bir sonuca da götürmüştür.⁶¹

Sonuç

Tefsir kaynaklarında Kur'ânî ve Şer'î bir kavram olarak geçen vahiy genellikle nübüvvetle birlikte zikredilir. Nübüvvetin hitamıyla vahiy de sona erer. Bu yüzden bazıları ilhamı ve sadık rüyayı bu kapsamda değerlendirmiş olsa da âlimlerin çoğuna göre velilere geleni vahiy olarak isimlendirmek caiz değildir.

Kur'ân'ın üç geliş şekline bahsettiği vahiy, İslâm düşünce tarihinde de üç kategoride ele alınır. Müfessirler ve kelâmcılar, filozoflar, mutasavvıflar olmak üzere her üç kategori de vahyin mahiyeti hususunda birbirinden farklı görüşler serdediler. Sûfî düşüncede velilere de kalbe ilkânın ötesinde perde arkasından –bazen direk mükaleme yoluyla- konuşma ve melek aracılığıyla ilhamın/vahyin gelebileceğinin iddia edilmesi; peygamberleri muhatap alan vahyin üç geliş şekline denk gelen bir vahiy telakkisi oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Tefsir kaynakları Kur'ân'da altı yerde geçen vahyin isim formunun sadece peygamberlere yönelik olduğunu belirtir. Bu vahyin kavramsal anlamını karşılar. Vahyin fiil formunun ise peygamberlerin dışında insanlara, diğer varlıklara yönelik olduğunu ve onun lugat anlamına denk geldiğini zikreder. Buna mukabil sûfî kaynaklara bakıldığında velilere gelenin de vahiy olduğu, vahyin Hz. Peygamber'in vefatıyla kesilmeyip halâ devam ettiği, veliler üzerinden devam eden bu vahyin en azından bazı sûfîlere göre normatif bir değer ifade ettiği, verilen birçok örnekten anlaşılmaktadır.

Vahyin keyfiyeti bağlamında müfessirlerin bir kısmı vahyin manasının Allah'a lafzının Cebrâil'e veya Peygamber'e ait olduğunu iddia ederler. Bu iddiada bulunanlara Cumhûr ulemâ ciddî ilmî, ahlâkî ve hukukî tepkilerini göstermişlerdir. Ancak tasavvuf disiplininde Allah'la konuşan hatta O'nu öptüğünü iddia edenlere, selefi çevrelerden gelen eleştiriler istisnâ tutulursa, aynı şiddette tepki gösterilmemiştir. Bu da üzerinde düşünülmesi gereken dikkate şayan bir husustur. Zira bu durum tasavvuf kaynaklarında şatahat maziretiyle açıklanamayacak kadar uzun uzun tartışılmıştır.

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında vahyin devamı noktasında onun fiil formunun tezahürlerinden biri olan ilhamın yanı sıra peygamberlere mahsus isim formuyla da bazı mutasavvuflara göre devam ettiği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla tasavvufun bilhassa felsefe ile münabesti döneminden itibaren velâyetin nübüvvet-i âmme çerçevesinde ele alınması, vahiy-ilham ayırımı ve vahyin devamlılığı hususları, yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, oldukça karmaşık, çerçevesiz ve sınırsız bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

İntihal Taraması Plagiarism Detection	Bu makale intihal taramasından geçirildi/ <i>This paper was checked for plagiarism</i>
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Etik Komite Onayı Ethical Approval	Fırat Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının ... tarihli ... sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelere bağlı kalınmıştır. <i>An application for ethical approval was made to Fırat University Ethics Committee</i>

61 Cağfer Karadağ, "Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru", 39.

	<i>and the necessary ethical permissions were obtained with the decision numbered .... dated ...2022. In addition, the study adhered to the research principles of the Declaration of Helsinki.</i>
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması Design of Study: MAH (%50), AK (%50) Veri Toplanması Data Acquisition: MAH (%50), AK (%50) Veri Analizi Data Analysis: MAH (%50), AK (%50) Makalenin Yazımı Writing up: MAH (%50), AK (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision: MAH (%50), AK (%50)
Finansman Grant Support	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The authors declared that this study has received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir. <i>The authors have no conflict of interest to declare</i>
Açık Erişim Lisansı Open Access License	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License</i>
Telif Hakkı Copyright	Yazar(lar) Author (s): Mohammad Ajmal Hanif – Ahmet Küçük

Kaynakça / References

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşîd. Tefsîrül-menâr. 12 Cilt. Kahire: El-Hey'atü'l-Mısriyye el-'âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1427/2006.
- Abdurrâzık, Mustafa. ed-Dînü ve'l-vahyu ve'l-İslâm. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1364/1945.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu'cemü'l-müfehres. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1408/1987.
- Abdülhâlik, Abdurrahmân. el-Fikrû's-sûfi fi davî'l-Kitâbi ve's-Sünne. Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1984.
- Abun-Nasr, Jamil. The Tijaniyye: A Sufi Order in the Modern World. London: Oxford University Press, 1965.
- Ahmed b. Mübârek, es-Sicilmâsî. el-İbrîz fi kelâmi Sîdî Abdulazîz ed-Debbâğ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1423/2002.
- Ali Harâzim, b. Barâde. Cevâhirü'l-me'ânî ve bulûgu'l-emanî fi feyzi Sîdî Ebi'l-'Abbâs et-Ticânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1383/1963.
- Beşer, Faruk. "Vahiy: Keyfiyet, Alan ve Devamlılığı Konusunda Bir Anlama Denemesi". Usul İslam Araştırmaları, 3/3 (Haziran 2005), 43-66.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihaâhu'l-Arabiyye. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlim Li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ed-Dürer es-Seniyye, "Nüzûlü'l-vahyi ve ityânü'l-Melâike". Erişim 9 Mart 2022. <https://dorar.net/firq/2312>
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. Hak Dini Kur'an Dili. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Eraslan, Yunus -Çınar, Mahmut. "Vahiy ve İlham Bağlamında Erken Dönem Hanîfî Matürîdî Kelâm Sisteminin Tasavvufla İlişkisi". Kader, 17/2, (2019), 348-379.
- Ernst, Carl W. Words of Ecstasy in Sufism. Albany: State University of New York Press, 1985.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. Tehzîbü'l-luga. 16 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. Kitâbü'l-'ayn. 8 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Kâdiyânîlik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 24/137-139. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammad b. Muhammed. İhyâü ulûmi'd-Dîn. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi tsz.
- Hanif, Mohammad Ajmal. Debating Sufism: The Tijaniyya and Its Opponents. Bayreuth: Bayreuth University, Doktora Tezi, 2018. https://doi.org/10.15495/EPub_UBT_00004413
- İbn Kadîb el-Bân, Abdülkâdir b. Muhammed. el-Mevâkif el-ilâhiyye. (Abdurrahman Bedevî'nin el-İnsânü'l-kâmil fi'l-İslâm ile birlikte basılmıştır) Kuveyt: Vekâletü'l-Metbû'ât, 1976.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail. Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali. Lisânü'l-Arab, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. el-İsrâ ila'l-makâmi'l-esrâ ev Kitâbu'l-Mi'râc. thk. Su'âd el-Hekîm. Beyrut: Dandara li't-Tabâ'ave'n-Neşr, 1408/1988.
- Karadaş, Çağfer. "Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/1, (Ocak 2010), 25-42.
- Kattân, Mennâ'u. Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân, "el-Vahy". çev: İbrahim Görener- Erdoğan Pazarbaşı. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10, (1998), 265-286.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Küçük, Hülya. Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Mahmûd, Abdülhalîm. el-Medresetü's-Şâziliyye el-hedîse ve imâmuhâ Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî, Kahire: Dâru'n-Nasr li't-Tabâ'a, ts.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. Tefsîrül-Merâğî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1418/1998.
- Niyazî-i Mısri, Muhammed el-Malatî. Mevâidu'l-irfân ve avâidu'l-ihsân, çev. Süleyman Ateş. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2014.

- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1422/2001.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. Tefsîru Râgıb. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtihu'l-gayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1420.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. el-Vahyü'l-Muhammedî. Beyrut: Müessesetü 'İzzu'd-Dîn li't-Taba'a ve'n-Neşr, 1406.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Muhammed. El-Lemehât. (el-Elvâhu'l-imâdiyye ve Kelimatü't-tasavvuf ile birlikte Seh risâle az Şeyh-i İshrâk adında kitap olarak basılmıştır), thk. Najaf-Gholî Hâbibî. Tehran: Encumen-i Şahinşâhiyi Felsefey-i İrân, 1397/1977.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. el-Ahlâk el-Metbûliyye. thk. Abdülhalîm Mahmûd. 3 Cilt, Kahire: Matba'atü Hasan, 1975.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb. el-Yevâkît ve'l-cevâhîr fî beyânî'akâ'idî'l-ekâbir. 2 Cilt. Kahire: el-Matba'tü'l-Ezheriyyeti'l-Mısriyye, 1321.
- Şimşek, M. Sait. Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, 4/462.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân. 20 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-Matbû'ât, 1393/1973.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. Câmî'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid. Keşşefü istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm. 2 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Kahramân, 1984.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Alî. et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân. Beyrut: 10 Cilt. Dâru İhyâu't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlham" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zahîr, İhsân İlâhî. et-Tasavvuf: el-Menşâ' ve'l-masâdir. Lahor: Qavmî Press, 1406/1986.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1406/1986.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. el-Burhân fî ulûmî'l-Kur'ân. thk. Ebü'l-Fadıl Ali Ahmed ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. Menâhilü'l-irfân fî ulûmî'l-Kur'ân. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1988.